

ՍԵՐ ԴՊԱՑԻՆԵՐԸ

— 0 —
Թ Ա Ք Ը

(Շար.)

Մերթ ընդ մերթ առապատակներէն մէկուն անունը կը հռչակուի, անոր կ'երթան կը միանան ուրիշ մանրիկներ, ու շուտով ի ուժը մը կը կազմուի եւ կը կռուի միշտ իրենց պետին անունովը, որ կը հռչակուի գիւղերու եւ քաղաքներու մէջ, խաղերու եւ պարերու մէջ կ'երգուի տղայաց եւ աղջիկներու բերանները: Անունն ու աղջեցու թիւնը տարածուելով, անոր պատուիրակները կ'երթան մօտակայ քաղաքներէն մարդիկ կը հրաւիրեն: Թաթերը անոնց ճամբաներ ցոյց կուտան, կ'առաջնորդեն, կը հիւրասիրեն եւ լրտեսութիւններ կ'ընեն. այդպէսով կը հեռանան իրենց սահմաններէն 150-200 քիլոմէթր՝ որքան տարածուած են իրենց ազգակիցները, ամէն տեղ լրտես ու առաջնորդ դառնելով ու հիւրասիրուելով. որքան խմբապետին անունը կը բարձրանայ, այնքան խումբին հետեւողները կը շատանան, այնպէս խումբը կը բաժնուի երկու խմբի, երեքի, յետոյ ճիւղաւորուելով ամբողջ այդ տարածութիւնը կը գրաւէ՝ միշտ մէկուն անունը միայն յիշուելով: Ամէն տեղ զործակալներ, լրտեսներ ու առաջնորդներ կը թողուին, եւ այսպէս եղած կողոպուտները մէկ կողմէն կը ջաշտեն եւ կը կեդրոնանան ձէպէլ Բէլլայի եւ Տերսուտի գլխաւորները, այն ատեն փոշովուրդն ինքն ալ կը մասնակցի այդ գողութիւններուն, շահագործելով միտ ապագասկին անունը, Հայրենի, Թուրքերէն, Թաթարներէն մասնակի մասն ու խոշոր կողոպուտներ կ'ընեն, առանձին ճամբորդներ կը կեդրեն, թշնամիներէն վրէժ կը լուծեն, վերագրելով այդ ամենը սիւս ապակի անունան: Անհագառութիւնն ու անապահովութիւնը կը սկսի տիրել, բողոքաբերը կը տեղան կառավարութեան վրայ, ժողովուրդը կը թափուի պալատներու դռները, բայց ո՞վ կրնայ երաշխաւորել թէ նոյն այդ պալատները կայտնի չեն մէջ այդ գողերէն չկան: Կառավարութիւնը կը փնտռէ մէկը որու գլխուն կ'ապուած այդքան զէպերը, բայց այդ մէկը ո՞ր է, անոր հետքը անյայտ է, ամէն տեղ է, եւ ոչ մէկ տեղ է:

Կառավարութիւնը առաջ դրած կը խօստանայ այդ մէկը ցոյց տուողին կամ զարնողին, առանց սակայն երբեք վճարելու. կը պատահի որ ապագասկը կը սպաննուի. անոր կը յաջորդէ երկրորդը, անունը կը փոխուի հանգամանքը նոյնը կը մնայ. ժողովրդի բողոքները՝ ալ սպանական՝ կը տեղան կառավարութեան վրայ, որ կ'ապաղի մանքեր կը թափէ եւ կը յաջողի խզողի խոփութիւնը, մինչեւ նոր անունի մը ծագումը. միշտ այսպէս ապագասկներ կը դարձուին. կը սպաննուին, կը բանաւորուին ու կ'աքորուին, բայց բնաւ վերջը չի դար:

Ճանչցած եմ այս կարգէն Իպին Փրթան (կատարի աղան), Իպն Բէլ Ալին, Շուսուֆ Տաղպուլը, Մենտիտին, Մանուտ Գաման, Իպին Ռէյլթիմը, Իպն Չագմագը, եւն, որոնք յաջորդաբար այդ երկրի մէջ հռչակուած, սպաննուած, աքորուած, բայց միշտ ալ իրենց յաջորդներն ունեցած են:

Ատեն մը կը յիշեմ որ երկուք ու կէս ամիս դադրեցան Անթաքիայի ու Սուլթանի յարաբերութիւնները որոնց միջոցը չորս ժամ է միայն. 1897 թուականին Սուլթանը թուրք զինուորները չկրնալով դիմանալ տիրող կացութեան, յայտարար բողոքաբեր մի մատուցին կառավարութեան. «Մենք քանի՞ Սուլթանի տուրք պիտի վճարենք. Սուլթան Համիտին թէ Իպն Չագմագին որ ամէն ամիս մենէ կուգայ հարկ կը հաւաքէ եւ դուք անկարող կ'ըլլաք մեկ պաշտպանելու»:

Թուրք կառավարութիւնը Իպն Չագմագի մէկ հայ բարեկամին աջակցութեամբ թակարդը կը ձգէ զայն, որ, պատերազմելով մինչեւ փաժփօշտներու սպառումը, գետին կ'փռուի հինգ ցիլիկներու հարուածին սակ, սպաննելով երեք զինուոր: 1900ին այդ հայ մասնիչը սպաննուեցաւ Գարբէլի Գաղապանեան անունով հայ ապագասկի մը գեղակներով, որովհետեւ փորձած էր զայն ալ թակարդը ձգել, Դարբիէլ տուրի մը միայն հռչակուեցաւ. ան ալ հարկ առաքեց Թուրքերէն, 1901ին պաշտպանեցաւ զինուորներէ, եւ մեծաւ զինակներու կարիւրտի մը տակ, սպաննելով երկու զինուոր: Գարբիէլ այն շնապարան է որուն համար Պոլսոյ թերթերը ստախոսաբար յայտարարած էին թէ անձնատուր եղած է:

Զրպարտութիւն չէ՞ք համարի, կը յուսամ, եթէ ըսեմ թէ շատ աղաւ ալ թուրք կառավարութիւնը ընկերացած է այդ տեսակ աւագակութեանց:

«Ո՞ր ապագասկները չեմ մատներ, եթէ հարկ ըլլայ՝ կը պաշտպանեմ ալ: Մենտիտին չէ առաջակը, ալ դուք էք», կը պոռար բարձրաձայն:

օր մը թուրք պէն մը կառավարութեան քա-
ղաքական ժողովոյ մէջ, եւ զայն երեք ան-
գամ ձեռ ձեռքը մատնեցի, երեքին ալ արձա-
կեցիք ու եկաւ տունս տեղս արեցն :

Այդ Մէհտաբին էր որու վերջ քառուկեց
արիւն կայ կ'ըսուէր եւ երեք անգամ դարեւ
լու հրաման եկած էր ին զայն տեսչայ շղթա-
յակաւ Հալէպու բանտին մէջ, անկէ տարի մը
յետոյ Կիստապի լեռնորդ աւազակութիւն կ'ընէր :
Այդ Մէհտաբին էր որ Լաթաքիայի անկաշա-
տակի Միւթէսարիքի ճանկը ընկաւ, որուն
Տէշի (խենթ) Միւթէսարիք կ'ըսէին եւ որ
կ'ուզէր ուղղակի Պոլս զրկել զինքը՝ զրկելով
այս անգամ անոր Հալէպի ընկերակիցները
դաշն վիրտաին տեսնելէ, բայց զգալագաւոր
այս աստիճանաւորը միայն միւթէսարիք էր,
բանտապահ ալ չէ՛ր կրնար ըլլալ միհնոյն
ժամանակ : Բարի առաւօտ մը լուր տուին աս-
տիճանաւորին թէ քանոր պարագայ էր, անձամբ
զնաց այցելելու, եւ գտաւ միայն խեղճ պար-
տաւէր մը, զայն ալ վտնագի կատաղութենէն,
եւ բանտին վրայ ալ կը մնար ձերմակ զբո-
շակը քաշել... Իրացի տունէ մը 120 մէթր
երկայնութեամբ ստորերկրեայ ճամբայ մը
բացեց էին մինչեւ բանտին տակը ուրկից Մէհ-
տաբին եւ իր 27 ընկերները փախած էին Դա-
բաթ մը յետոյ Միւթէսարիքը կը սասանար
Մէհտաբի բարեւանքը ձեպէլ Գէլպէն, Մէհտա-
բի շնորհակալութիւն կը յայտնէր անոր ին-
րասիրութենէն :

Ա՛խ իսլայնիւար, իսլայնիւար, սիւք տինիզ էշ-
գիյա, օ տէշիւ (ա՛խ զոգըր, զոգըր, զոգը էք
ասպասակը, ա՛ն է՛), կը մրմար ձերունքի աս-
տիճանաւորը իր ստորագաս պաշտօնեայնե-
րուն :

Թաթիքը ունին նաեւ ծովային ասպատակ-
ներ, հմտութեան նաւավարութեան մէջ, ունին
շատ նաւակներ ու նաւատորներ որոնք կ'եր-
թան հետեւ ծովագերեաց վայրեր, կ'ընեն ամէն
տեսակ առեւտուր, իշանաւոր են մագաանեն
գութեան մէջ, ծխախոտ կը փախցնեն նաեւ
ծովային ծանապարհներով, եւ կը զողնան, կը
կողորպտեն ու կը դառնան :

1894-95-96-ի զէպգերու շատ ծառայութիւն
մատուցին իրենց մօտակայ բարեկամ Հայոց
այդ ծովու եւ հողի մըջիւնները, Այս մասին
շատ բան կայ որ անյայտ մնացեղ է հայ հա-
տարակութեան :

Անտիքի եւ Ալէքսանդրէթի մէջ գտնուած
նահանգներու Թաթիքը, որ, ինչպէս կ'ըսէի,
կէս դար առաջ հողատէրեր էին եւ երջանիկ
ձաճկաց ուշադրութիւնը իրենց վրայ դառնա-
լէն յետոյ խեղճերուն ձախտապէրը փոխուե-

ցաւ : Այսօր անոնք այդ երկրին ամենէն թշուառ
ժողովուրդն են, եւ՝ բոլորովին սեփականաւ,
զուրկ՝ ա՛լ չունին արտեր, պարտէշներ, եւ չու-
նին անգամ տուն՝ հարկուն ինսուսունէն զեր,
ու վարկուն պործաւորներն այն հողերու որ
զեռ երկէ իրենց կը պատկանէին, վարձքով կը
ընակին այն տուններուն մէջ զո՛ւ իրենց հայ-
րերը կատուցած են եւ այսօր թուրք բէկին
կը պատկանի • երբ բէկը զիրենք զոր-
ծէ հանէ միանգամայն տնէն ալ կը վտնուէ
այն առեն կ'երթան քարայրներ կ'որոնեն
ընակելու իրենց նախնարց ոսկորներուն հետ
այդ երկիրը շատ կը գտնուին քարայրներ,
հին ասորիներէ մնացած, որ օր մը պիտի ծա-
ռայէին եղբ իրեց թառնեւուն իւր բնա-
կարան :

Թուրք պէշիրը անոնց տարեկան աշխատու-
թեան փոխարէն հասոյթին մէկ երրորդը կու-
տան • ամէն պարտէշ ունի տուն մը, ուր աշ-
խատաւորին ընտանիքը կը բնակի երբ կան-
չուած է այն տարին այդ պարտէշին մէջ ծա-
ռայելու, բէկը ուզած առենք զայն կը վտնուէ
եւ ա՛յս այդ պարտգաներու մէջ է որ քա-
ւայրներու մէջ միայն ապաստանարան կրնայ
գտնել իրենց ազգականներու մասնաւոր կա-
րեկցութեամբ եւ մուրալով ապրելով :

Ինչպէ՛ս այդ կարճ միջոցին կատարու-
եցաւ ա ս ծայրայեղ փոփոխութիւնը, — Ինչ-
պէս ամէն ազգ ու անհատ ինչպէս անասուն-
ներն ու բոյրերն անգամ ունին մասնաւոր յատ-
կութիւններ իրենց գոյութիւնը սպասպանելու
համար, թուրքն ալ ունի իրենը : Թուրքը ծոյշ
է, աղէտ եւ իմաւր՝ երբ խօսքը արհեստը, աշ-
խատանքի եւ ուսմանքի վրայ է, իսկ գործու-
նեայ, խելացի ու քաղաքագէտ՝ կըր խնդի-
րը յափշտակելու վրայ է :

Գործին եկած տեղը թուրքը զանունը մահ-
մետական կ'ընդունի • օրինակ՝ երբ մեծամաս-
նութիւն ցուցնել կ'ուզէ քրիստոնէից վրայ՝
կամ երբ զինուորութեան կառնէ անոնք երե-
ստապարդներ, եւ անոնցմէ գինուորութիւն ը-
նել չուզողէն ազատէր 50 տկի կ'առնէ, 50
ա՛լ բէտիքի մամանակ, 50 ա՛լ ինթիթի
տտին : Իսկ դատարաններու մէջ իբրեւ ոչ-խա-
լամ, իբրեւ անկրօն ու «քեթիք» կը նշանուէ
զանոնք, հետեւաբար զրկուած այն իրաւաւոր
թիւններէն որոնք յատուկ են միայն Մուհամ-
մէտի դաւակներուն :

ՊԱՀԼԱԽ

(Շարունակելի)